ВІДГУК
офіційного опонента
доктора філософських наук, доцента
Панчук Ірини Іванівни
на дисертаційну роботу
Горохолінської Ірини Володимирівни
«Демаркація секулярного / постсекулярного в сучасній релігійності: філософський та богословський дискурс»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальностями 09.00.11 – релігієзнавство та 09.00.14 – богослов'я

Українська гуманітарна наука переживає гостру потребу віднаходження реальних важелів підтримання власної іміджевої і соціальної рентабельності та респектабельності в умовах реформування освітньої сфери й підвищення вимог до якості та результативності наукових досліджень. Особливий виклик така ситуація ставить перед науками світоглядними. І закономірно, що в таких швидко змінних конкурентних умовах розвитку вагоме значення та цінність мають саме міждисциплінарні праці, котрі не тільки зорієнтовані на врахування методологічного ресурсу й тематичного спектру двох чи кількох наук, а й актуалізують проблеми, що мають одночасно і соціально-ціннісну, і світоглядно-смисложиттєву значущість. Саме таким за спрямованістю є й дисертаційне дослідження І. В. Горохолінської.

Для свого наукового пошуку авторка визначила такий предмет дослідження, котрий є однаково актуальною проблемою і для богословів, і для релігієзнавців. Адже питання релігійності та її якісних характеристик становлять фундаментальний базис предметності цих обох наук. Навіть більше: вивчення міри секуляризованості чи традиційної релігійності певних суспільств, груп або окремих особистостей потенційно дає змогу цим наукам мобілізувати експертні зусилля, спрямовані на розв'язання не лише теоретичних, а й реальних практичних проблем. Для України ці питання надзвичайно актуальні, особливо з огляду і на її радянське атеїстичне минуле (котре сформувало особливий клімат секулярності), і на ті події сучасності, в яких визріває високий інтерес загалу до питань релігії, усвідомлення її

важливості не тільки для індивідуального духовного і сотеріологічного пошуку, а й у широкому суспільно-ціннісному і громадянсько-політичному вимірі буття нашої країни. А тому розв'язання дослідницьких завдань, котрі визначила дисертантка, дозволить відповісти на низку важливих питань і щодо можливих варіантів розвитку релігійної карти Європи, і щодо перспектив культурно-соціального та духовного розвитку України.

У «Вступі» І. Горохолінська коректно формулює актуальність і мету роботи, програмує комплекс дослідницьких завдань. Не викликає застережень наукова новизна дослідження, при визначенні якої слушно підкреслюється важливість реалізованого в дисертації новаторського методологічного підходу. Ми принципово погоджуємося з таким твердженням: «сучасна релігійність як цілісний ціннісно-соціальний феномен принципово позбавлена суворих демаркацій між секулярними і постсекулярними основами та мотиваціями релігійної віри і практики, оскільки сформована вона низкою передумов і чинників як синергійна єдність світських тенденцій сучасної культури та консервативних норм релігійної традиції, а якісні її характеристики (рівень релігійності і релігійної моральності) визначаються рівнем ефективності чи неефективності такої єдності в конкретних соціально-ціннісних обставинах функціонування релігійних спільнот і життєвого самовизначення вірян» (с.32-33). Саме такою ідеєю й методологічно організований весь дух роботи, котра є логічною та послідовною, що результативно сприяє розв'язанню всіх поставлених завдань та реалізації мети.

Обґрунтований у першому розділі методологічний та теоретичний ресурс, котрий був визначальним інструментарієм дисертації, демонструє глибоку фахову компетентність І. Горохолінської і, отже, високу культуру аналізу та інтерпретації. Об'єктивно зумовлена темою настанова міждисциплінарності реалізується в продуктивному руслі філософської методології, котра вкорінена в богословський контекст з особливою увагою до герменевтичного і феноменологічного методів, антропологічного й логіко-історичного принципів гуманітарного пізнання. Це забезпечує такий напрям розв'язання визначеного

структурою роботи кола проблем, коли людська свобода і можливість особистості нести відповідальність за власний вибір світоглядних пріоритетів однаково актуально артикулюються як мовою богослов'я, так і мовою філософії релігії (як невід'ємної частини релігієзнавчої науки). Доволі слушними є й висновки І. В. Горохолінської про грані застосування принципу об'єктивності в гуманітарному пізнанні загалом і, зокрема, виходячи зі специфіки саме цієї теми на межі релігієзнавства і богослов'я. Піддані ретельній класифікації групи джерел та наукової літератури демонструють достатній рівень залученості до аналізу як здобутків богословського, так і релігієзнавчо-філософського дискурсу.

Логіко-історичний принцип визначає звернення в другому розділі до вивчення філософських джерел секуляризації релігійності: осмислюються античні, середньовічні, ренесансні, новочасні та післяпросвітницькі моделі філософування, котрі у предметній сфері розгляду проблем релігійності тяжіли до філософської теології як оптимального шляху, що, з одного боку, релігійно опредметнював філософські рефлексії, а з іншого – програмував необхідність врахування здобутків філософії при оцінці явищ релігії та релігійності, а отже, закладав і передумови її секуляризації.

Саме це і спричинило наприкінці XIX століття формування цілої низки теорій секуляризації, котрі до наших днів розвиваються у філософському та релігієзнавчому середовищі і застосовуються, зокрема, при оцінці майбутнього релігії і релігійності. Схвально, що дисертантка не тільки аналізує сам процес зародження ідей секулярності у філософському середовищі, але екстраполює результати цього аналізу на власні методологічні підходи, – намагаючись віднайти взірці ефективної синергії філософського і релігійного, світського та конфесійного в цих теоріях.

Третій розділ роботи повністю зосереджено на християнському богословському дискурсі – від середньовіччя до наших днів. Дисертантка влучно акцентує на конкретних моделях внутрішньо богословської секуляризації релігійності через раціоналізацію (як, наприклад, у «доказах»

буття Бога, концепціях кореляції віри й розуму тощо) чи містифікацію (як-от в есхатологічних концепціях).

Детальна увага в дослідженні надана феноменові Реформації та її значущості в процесах секуляризації. Важливо, що аналіз зосереджено не на процесуально-історичних, а саме ідейних (зокрема, й опосередкованих) наслідках Реформації, котрі посприяли поширенню інтенцій секулярності. Дисертантка робить такий висновок: «…якщо аналізувати приватизовані чи індивідуалізовані форми європейської релігійної свідомості, котра чітко заявляє про власну конфесійну нейтральність, то й у цьому випадку її джерела слід першочергово шукати в тому ґрунті, котрий був підготовлений Реформацією та, згодом, постмодернізмом. Європейська філософська традиція, раціоналізація змісту релігійності, Реформація, секуляризація і постмодерні перетворення – ось пунктирний шлях трансформацій європейської релігійності, який призвів до необхідності твердити про постсекулярний її стан як особливий тип релігійності, що синергійно в собі синтезує всі ті (і власне релігійні, і світські) здобутки, котрі його спричинили» (с.326-327).

Окрему увагу в розділі приділено постсекулярній теології, яка одночасно є взірцем синергії філософського і богословського, секулярного і релігійно-конфесійного, а поряд з цим за сферу свого інтересу має як власне феномен секулярності, так і вихідні основи християнської віри. Вона намагається співвіднести їх та викристалізувати у віровченні і практиці Церков такі смислові настанови, що будуть здатні до конструктивної протидії негативним тенденціям секулярних викликів та збереженню християнської ідентичності як впливового духовно-соціального чинника в палітрі світоглядної плюральності Європи.

Останній, четвертий розділ – це вдала спроба демонстрації дієвості ефективної синергії світського і релігійного в соціальному та аксіологічному контекстах буття релігійності, за умови хисткості межі між представленістю секулярного доктринально-релігійного у світобаченні сучасної релігійної особи. Дисертантка аналізує комплекс суперечностей сучасної європейської

аксіосфери як у теоретичному, так і праксеологічному вимірах. Відповідно, осмислюються та інтерпретується поняття моральної норми, проблеми прикладної етики тощо. Ці питання доволі контроверсійні і завжди викликають широкий резонанс. Але поряд з тим міркуваннями щодо їх розв'язання однаково завзято займаються як вчені, релігійні лідери, політики, так і громадські діячі та люди зі сфери культури. Альтернатива світської і релігійної етики в сучасній постсекулярній ситуації не залишає іншого конструктивного способу розв'язання заявлених проблем, окрім як того, що релігійній особі пропонують, зокрема, аналізовані в дисертації богослови П. Нулленс та Р. Мічінер – багатомірний підхід, коли християни приймають етичні рішення з любов'ю та смиренністю, не засуджуючи особу, але й не виправдовуючи гріх.

І. Горохолінська справедливо стверджує: «Аксіосфера сьогодення є полем постійної напруги між релігійним і суто світським ставленням до поняття норми. Ця напруга, з одного боку, сприяє артикуляції нездогматизованої системи правочинності, котра б орієнтувалася не на архаїчні, а сучасні уявлення про цінності життя, але з іншого, – постійним побоюванням за втрату хоча б світоглядно визначальних критеріїв істинності, що може поглиблювати нігілізм та вседозволеність. Гармонізації в цій царині, на нашу думку, може сприяти саме орієнтація на ефективну синергію світського-гуманістичного і релігійно-конфесійного елементів світогляду в процесі як життєвої практики, так й облаштування конкретних механізмів буття громадянського суспільства, державних інституцій тощо» (с.367-368). В цьому ж розділі виявляється потенціал ефективної синергії світського та релігійного в мистецькій сфері. Дисертантка демонструє, наявність у релігійному мистецтві тяжіння до світських форм і навпаки – свідчення того, що релігійна свідомість й справді сприймає секулярність, як пише Чарльз Тейлор, як «нову духовність». Ще чіткіше таке тяжіння до реалізації світських проектів релігійним середовищем спостерігається в соціальній площині. Аналіз ідей політичної теології, специфіки облаштування релігійної і богословської освіти, рівня представленості Церкви в медіа-просторі є підтвердженням цієї думки і

свідченням про неможливість характеризувати сучасність ні як добу тотального ренесансу релігійності, ані як секулярну добу. Радше варто говорити про секулярне / постсекулярне буття релігійності в сьогоденні – таким є наскрізний висновок Ірини Горохолінської.

Загалом висновки з роботи є переконливими, науково виваженими та обґрунтованими. Вони, як і цілісна структура роботи, є свідченням фахової зрілості авторки, а текст роботи справді містить ґрунтовний масив наукової новизни, яка досить чітко сформульована та обґрунтована. Ця новизна стосується і теоретичного аспекту принципу ефективної синергії світсько-гуманістичного і релігійного, і низки практично-експертних потенцій дисертаційної роботи.

Попри позитивну оцінку теоретичних здобутків роботи та схвальну характеристику її методологічних рішень, маємо можливість висловити низку зауважень-рекомендацій, котрі, на нашу думку, могли б покращити текст, або ж посприяти подальшим науковим пошукам авторки.

1. Поза увагою дисертантки залишилися американські реалії секуляризаційних процесів. Попри звернення до праць мислителів – вихідців із цього континенту, все ж конкретного аналізу феномену секуляризації в США й інших країнах Північної та Південної Америки ми не знаходимо. А цей матеріал є доволі специфічним і таким, що дає змогу цілісно простежити історію секуляризації в християнській цивілізації. На нашу думку, «розривати» сучасну західну цивілізацію і її світоглядну ойкумену на окремо Європу, і окремо Америку, Австралію тощо навряд чи варто. Крім того, американський контекст так чи інакше стосується і життя значного масиву українських релігійних спільнот (діаспори). Тож у будь-якому разі більш артикульований порівняльний аналіз тут став би у пригоді і лише поліпшив би напрацювання дисертації.

2. Текст дисертації відзначається значною увагою до дискурсу богослов'я, висновки релевантні загалом як релігієзнавчій, так і теологічній методології розв'язання завдань дослідження, однак поряд з тим дещо

завуальованою в тексті залишається власна богословська позиція дисертантки. З одного боку, в цьому полягає позитивний момент реалізації релігієзнавчої незаангажованості, але й герменевтична демонстрація власної ідейної і парадигмальної прихильності до конкретної богословсько-доктринальної системи ще більше, виразніше заявила б про теологічний аспект дослідження.

3. Спостерігається певна неспівмірність уваги авторки до ідей різних мислителів і богословів, що аналізуються в тексті. Наприклад, при аналізі сучасних ціннісних колізій та їхнього постсекулярного формату доволі багато уваги приділяється поглядам Івана Павла II без прояснення причин такої детальної уваги саме до нього (на противагу іншим богословам).

4. Робота подекуди обтяжена об'ємними синтаксичними конструкціями, власними термінологічними акцентами дослідниці. Тож, якщо не в дисертації, то принаймні у виданій за її темою монографії дуже доречним би видався спеціальний міні-глосарій, які зробив би зручнішою роботу потенційного читача з поняттєво-категоріальним апаратом цього наукового тексту.

Ці зауваги не заперечують факту високої теоретичної якості та практичної корисності результатів дисертаційного дослідження.

Дисертаційне дослідження І. В. Горохолінської – це справді праця, яку є всі підстави характеризувати як новаторську. В ній здобуто нові науково обґрунтовані результати, і в комплексі вони уможливили цілісний критичний релігієзнавчо-філософський та богословський аналіз сучасної релігійності та можливості демаркації в ній секулярних та постсекулярних елементів. Результати дослідження повно викладені в індивідуальній монографії і численних публікаціях дисертантки, кількість і якість яких відповідає діючим нині вимогам щодо апробації змісту дисертаційних робіт такого типу. Зміст автореферату адекватно відображає всі ключові положення дисертації та дає коректне уявлення про логіку розгортання аналізу.

Робота, отже, виконана на належному науково-теоретичному рівні, її зміст відповідає тим стандартам підготовки докторських дисертацій, які затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (із

усіма чинними нині змінами та доповненнями). Мовно-стилістичний рівень роботи можна обґрунтовано оцінити позитивно.

Отже, ознайомлення зі змістом дисертації, публікаціями дисертантки за її темою та авторефератом дають підставу для загального висновку про те, що робота **Горохолінської Ірини Володимирівни «Демаркація секулярного / постсекулярного в сучасній релігійності: філософський та богословський дискурс»** є самостійним, завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, становить вагомий концептуально вивірений науковий доробок. Тому її авторка заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальностями 09.00.11 – релігієзнавство та 09.00.14 – богослов'я.

Офіційний опонент:
доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії
Рівненського державного
гуманітарного університету **І. І. Панчук**

РДГУ
Підпис Панчук І. І. засвідчую
Начальник загального відділу
/ Ф. В. Ковтко /
26 11 2019 р.